
VOORMALIG KAMP WESTERBORK

Tussen reconstructie van de leegte en de herschepping van het kamp*

ROEL HIJINK

Universiteit van Amsterdam

INLEIDING

Wie tegenwoordig het voormalig kampterrein van kamp Westerbork bezoekt, treft een grote groene lege vlakte aan ter grote van een halve kilometer bij een halve kilometer. Van het originele kamp Westerbork, het *Judendurchgangslager* zoals de Duitse bezetter het kamp noemde, is weinig overgebleven.

Op de lege vlakte zijn een aantal langwerpige, rechthoekige taluds zichtbaar die aangeven waar de barakken hebben gestaan. De taluds zijn ongeveer een halve meter hoog, met gras begroeid en doen denken aan enorme grafheuvels. Bij elke heuvel is op een kleine betonnen piramide een nummer aangebracht. Nummer 34 was de administratie, nummer 41 woningen en de zaal voor meisjes. Etty Hillesum heeft hier gezeten, nummer 67 was de strafbarak waar Anne Frank en haar familie korte tijd gevangen werd gehouden. Bij sommige taluds staan betonnen muurdelen. In het beton is de structuur van houtnerven gegoten, alsof het om de resten van een houten barak gaat. De grijze toon van de bouwsels, verweerd met donkere vlekken met hier en daar groene aanslag, stuurt de verbeelding naar een gestileerde ruïne, maar misschien is het beter te spreken van een in verval geraakte aanbouw. Hier en daar staan fotoborden zodat de bezoeker een indruk heeft hoe het er vroeger uit heeft gezien. Op een maquette, geplaatst in een informatiepunt midden op het voormalige kampterrein, is te zien hoe kamp Westerbork een klein dorp was. Op de maquette is de spoorlijn getekend die dwars door het kamp liep. Ook is de grote appèlplaats in het midden van het kampterrein weergegeven. Waar vroeger de spoorlijn eindigde

[*] Dit artikel is voor een groot gedeelte gebaseerd op hoe ik de monumentaliseringsgeschiedenis van kamp Westerbork heb beschreven in het boek *Voormalige concentratiekampen. De monumentalisering van de Duitse kampen in Nederland*, Roel Hijink, Hilversum, Verloren, 2011. Voor een uitgebreide geschiedenis en annotatie zie dit boek.

Het voormalige kampterrein van Westerbork met de markering van de plaats waar de *rampe* was. Links daarvan de openbare weg door het kampterrein die vroeger Boulevard de Misère werd genoemd. Op de achtergrond de schotel van de Radio Sterrenwacht. © Roel Hijink 2007.

in het kamp, staat nu het Nationaal Monument Westerbork, een monument van omhoog krullende rails en een stootblok ter herinnering aan de deportaties naar de vernietigingskampen. Wat rest van het originele kamp is een aardappelkelder, de waterzuivering, een schuilbunker, het stootblok (achter het stootblok van het monument) en het huis van de kampcommandant. De ene wachttoren die er nog staat en het hekwerk zijn reconstructies.

De plek van het voormalige *Judendurchgangslager* bezit een gelaagde geschiedenis. Voor de oorlog was kamp Westerbork een vluchtelingenkamp op last van de overheid opgericht. Het kamp was tegen de zin van de Joodse bevolking gebouwd, maar wel met Joods geld gefinancierd, om Joodse vluchtelingen uit Duitsland op te vangen. Tijdens de bezetting was het kamp getransformeerd tot deportatiekamp. De bezetter had alleen maar de wachttorens hoeven te bouwen en het prikkeldraad te spannen. Na de bevrijding van het kamp werden de barakken gebruikt om de zogenaamde “foute” Nederlanders te interneren. In 1948 kwam een einde aan Westerbork als interneringskamp. Het kamp stond op de nominatie om een varkensmesterij te worden – een idee van het Ministerie van Justitie – of om gesloopt te worden. Het Ministerie van Oorlog werd echter aangewezen als nieuwe beheerder en zij besloot het kamp te gebruiken voor herhalingsoefeningen van het leger. Buiten het kamp werden daarom schietbanen aangelegd. In 1950 stelde het Ministerie van Oorlog kamp Schattenberg,

zoals Westerbork nu heette, ter beschikking aan het Ministerie van Binnenlandse Zaken voor het onderbrengen van gerepatrieerde gezinnen uit Indonesië. Daarna bood het kamp huisvesting aan Zuid-Molukse KNIL-militairen en hun gezinnen¹. Niet-buikbare barakken werden verkocht om nog jaren ergens in Nederland dienst te doen als landbouwschuur, opslagplaats, kerk of ontmoetingscentrum. In 1965 werd langzaam begonnen met de sloop van het kamp toen door de Nederlandse overheid was besloten dat de Molukkers die er nog woonden moesten integreren in de Nederlandse samenleving. In 1971 verhuisden de laatste Molukse bewoners en werd Schattenberg, en daarmee het voormalige kamp Westerbork, met de grond gelijkemaakt. Wat overbleef was een kale vlakte met aan de zuidkant een rij telescopen van de Radio Sterrenwacht waarvan de eerste telescoop in 1967 was geplaatst.

In Nederland waren de voormalige kampen direct na de bevrijding voor de overheidsinstanties van geen enkele historische betekenis. Dat kamp Westerbork werd hergebruikt was niet uniek. Ook de andere kampen in Nederland (Vught, Amersfoort, Erika/Ommen en Schoorl) werden hergebruikt om praktische redenen, voortkomend uit de oorlogsvoering en de economische en materiële omstandigheden. Nu zijn de voormalige kampterreinen van Amersfoort en Vught, of beter gezegd gedeeltes daarvan, ingericht als herinneringsplekken. Schoorl en Erika zijn van de aardbodem verdwenen alleen een gedenksteen en een houten kruis herinneren op deze plekken aan de kampen. Ook Westerbork is nu ingericht als gedenkplaats. Westerbork is heden ten dagen naast het Anne Frank Huis, de Hollandsche Schouwburg en het Auschwitzmonument (allen in Amsterdam) de belangrijkste herinneringsplaats voor de Jodenvervolging en -vernietiging in Nederland. Maar dat Westerbork is ingericht tot een gedenkplaats is niet vanzelfsprekend. De monumentalisering van Westerbork was een zeer moeizaam proces.

Het kampterrein zoals het tegenwoordig is vormgegeven stamt uit 1992 en sindsdien is er weinig veranderd. Nu zijn er plannen om het anders in te richten omdat de historische plek vooral voor een jonge generatie weinig tot de verbeelding spreekt. Hoe deze beeldgerichte jongeren aan te spreken is de vraag. Een ander probleem dat tegenwoordig speelt is de gelaagde geschiedenis van het kampterrein. De bewonersgeschiedenis van het vluchtelingenkamp en het kamp als *Judendurchgangslager* krijgen nu de volle aandacht. Maar er zijn ook andere herinneringsgemeenschappen, zoals Molukkers, Indische Nederlanders, militairen en de zogenaamde “foute” Nederlanders, die deze plek op eisen. Zij willen hier ook hun geschiedenis terug zien.

GEDENKTEKENS VOOR KAMP WESTERBORK

Het eerste monument op het voormalige kampterrein was het Nationaal Monument Westerbork (de gekrulde rails) en werd pas in 1970 opgericht. Toch

(1) KNIL is de afkorting van Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger.

waren er al in de jaren kort na de bevrijding van het kamp gedenktekens tot stand gekomen in relatie tot kamp Westerbork. Het waren traditionele gedenktekens in de vorm van een kruis, een gedenkraam en een grafmonument. Gedenktekens die niet waren opgericht door overlevenden van het kamp maar door derden. Het eerste monument is het zogenaamde Verzetsgraf, onthuld op 3 mei 1949. Het was gewijd aan tien verzetsstrijders die op 20 september 1943 waren geëxecuteerd bij Assen. Hun lichamen waren verast in het crematorium van Westerbork. Het graf was aangelegd vlak bij het voormalige crematorium. Deze plek was niet alleen uitgekozen omdat hier de lijken waren verast van de verzetsstrijders, maar ook omdat de muur van het crematorium had gediend als fusilladeplaats voor 52 mannen. Vier van hen waren Joodse kampgevangenen die getracht hadden te vluchten. Het initiatief om juist hier het verzetsmonument op te richten wijkt in die zin niet af van kamp Vught (1947) en later kamp Amersfoort (1953), waar de eerste monumenten ook op fusilladeplaatsen verrezen, exemplarisch voor deze periode in Nederland². Deze fusillademonumenten sluiten naadloos aan bij de grote verhalen van nationalisme en traditionele religieuze ideologieën waarmee de oorlog in Nederland werd herdacht waarin het verzet centraal stond en waarin geen plaats was voor de doden en gebeurtenissen die niet pasten in het verhaal van heldenmoed en nationale wederopstanding.

Het eerste monument waarin de Joodse slachtoffers van Westerbork een rol spelen, was een gedenkraam dat 23 februari 1949 werd onthuld in het gemeentehuis van Westerbork. Het is een treffende illustratie in welk licht de herinnering aan de Jodenvervolgning in de eerste naoorlogse jaren geplaatst werd en welke houding de Nederlandse Joden geacht werden in te nemen. Het gedenkraam werd door het Nederlandse Rode Kruis aangeboden aan de gemeente Westerbork als dank voor de hulp aan de Joodse gedeporteerden. Van de Joden werd verwacht dat ze dankbaarheid toonden tegenover de Nederlandse bevolking en het mag nu overkomen als ongepast, maar die dankbaarheid wilde men vanuit de Joodse gemeenschap ook tonen, al dan niet uit eigener beweging³. Het tweede monument dat in relatie tot de Joodse slachtoffers van kamp Westerbork werd onthuld, bevond zich op een begraafplaats in Assen. Het grafmonument, een gedenkteken voor de niet-teruggekeerde gedeporteerde gevangenen van kamp Westerbork en de Joodse ingezetenen van Assen werd op zondag 7 juni 1951 onthuld. Ook dit gedenkteken in Assen staat niet alleen. Wie het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* van eind jaren veertig en begin jaren vijftig doorneemt,

[2] Voor een vergelijking van deze monumenten, zie Roel Hijink, *Ibid.* Over de totstandkoming van het fusillademonument van kamp Vught zie Roel Hijink, "Het fusillademonument in Vught. Een nationaal gedenkteken voor de slachtoffers van kamp Vught?", in *icodo-info, tijdschrift over gevolgen van oorlog en geweld*, jaargang 21 nr. 1 september 2004, p. 48-53.

[3] Illustratief is de oprichting van het (Joop) Westerweelwoud in Palestina en het monument "Herdenking Burgerzin Amsterdamse bevolking tegenover de joodse bevolking". Uitingen aan hun dankbaarheid tegenover en als herinnering aan dappere Nederlanders. Het initiatief voor het laatste gedenkteken was genomen door een aantal Amsterdamse Joden, nadat de autoriteiten naar het schijnt hadden laten doorschemeren dat een blijk van dank op prijs zou worden gesteld voor de solidariteit van de Amsterdammers met de Joden tijdens de oorlog en de offers die ze daarvoor hebben gebracht.

kan de verslagen lezen van talloze bijeenkomsten op Joodse begraafplaatsen van de inwijding van het zoveelste grafmonument⁴. Het was juist binnen de muren van de Joodse begraafplaatsen dat Joodse slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog met sobere grafmonumenten werden herdacht.

De hierboven besproken monumenten die in relatie tot kamp Westerbork zijn opgericht is een goede illustratie welke plaats de Holocaust in de openbare herinnering had in Nederland. De herinnering aan de Jodenvervolging was in de eerste jaren na de bevrijding geen verdrongen geschiedenis, maar ze was ook geen thema dat in de publieke ruimte benadrukt werd of, zoals later, een zelfstandige geschiedenis werd. De Jodenvervolging werd ingepast binnen het nationale verhaal van lijden en verzet, dat niet zelden van een christelijke context werd voorzien⁵. Behalve dat de nationalisering van de oorlogsherinnering, die de Jodenvervolging en vernietiging naar de randen van de openbare herinnering drong, waren het de Koude Oorlog en de verdeeldheid binnen de Joodse gemeenschap die Auschwitz, als symbool van de Jodenvervolging en – vernietiging, lang buiten de openbaarheid hielden. De moeizame totstandkoming van het Auschwitzmonument in Amsterdam was daar het gevolg van⁶.

NATIONAAL MONUMENT WESTERBORK

Behalve het verzetsgraf, het gedenkraam in het gemeentehuis van Westerbork en het grafmonument op de begraafplaats van Assen was er nog steeds geen specifiek monument ter herinnering aan kamp Westerbork. Toch stond een monument voor het kamp al vroeg op de agenda. In 1947 nam het Plaatselijke Comité te Westerbork der Nationale Commissie voor Oorlogsgedenktekens het initiatief voor een nationaal gedenkteken voor kamp Westerbork. Het initiatief kwam voort uit de lijst die de Nationale Monumenten Commissie⁷ had opgesteld, welke oorlogsgebeurtenissen met een nationaal monument herdacht moesten worden. De lijst bevatte een reeks van in

[4] Het *Nieuw Israëlietisch Weekblad* was na de bevrijding het belangrijkste joodse orgaan in Nederland, met een zionistische inslag en een zelfbewust joods karakter. Zie Evelien Gans, "Vandaag hebben ze niets – maar morgen bezitten ze weer tien gulden". Antisemitische stereotypen in bevrijd Nederland", in Conny Kristel (red.), *Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Regionale verschillen*, Amsterdam, Bert Bakker, 2002, p. 330.

[5] Zie hierover Frank van Vree, *In de schaduw van Auschwitz. Herinneringen, beelden, geschiedenis*, Groningen, Historische Uitgeverij, 1995.

[6] Onthuld in 1952 op de Nieuwe Oosterbegraafplaats in Amsterdam, in 1993 verplaatst naar het Wertheimpark. Over de oprichting van het Auschwitzmonument zie Maarten Bijl, *Nooit meer Auschwitz! Het Nederlands Auschwitz Comité, 1956-1996*, Bussum, Thoth, 1997, Jolande Withuis, *Na het Kamp. Vriendschap en politieke strijd*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2005, p. 381-386 en Evelien Gans, *Jaap en Ischa Meijer. Een joodse geschiedenis 1912-1956*, Amsterdam, Bert Bakker, 2008, p. 495-497.

[7] De Nationale Monumenten Commissie werd eind 1946 door de regering opgericht. De commissie kwam voort uit de ideeën van Het Nationaal Instituut dat, ondersteun door plannen uit het verzet, doormiddel van o.a. de oprichting van monumenten nationale saamhorigheid trachtte te kanaliseren en verdeeldheid probeerde tegen te gaan. De samenstelling van het comité moest het Nederlandse volk in al zijn geledingen representeren maar het was vooral de nationale elite, de "leidende figuren van geheel organisch samenlevend en werkend Nederland" die in het comité waren terug te vinden. Zie Frank Van Vree, *Ibid.*, p. 175 noot 50. Over de nationale monumenten zie Roel Hijink, *Voormalige concentratiekampen*, p. 44-66.

totaal vijftien nationale monumenten. Men was van mening dat er voor de kampen Amersfoort, Vught en Westerbork nationale monumenten opgericht moesten worden. Er moesten gelijkvormige monumenten komen met eenzelfde nationale betekenis, een betekenis die gevat is in termen van leed en verzet. Het idee van de Nationale Monumenten Commissie voor gelijkvormige monumenten had verschillende redenen. Niet alleen moesten gelijkvormige monumenten de herinnering nationaliseren, er waren ook praktische redenen, zowel van financiële als artistieke aard. Een gelijkvormig gedenkteken moest het tekort aan artistieke kwaliteit opvangen en daarbij mocht de financiële draagkracht van een comité geen rol spelen in de uiteindelijke vorm van een gedenkteken.

Een gelijkvormig gedenkteken voor de kampen is er nooit gekomen. De meningen over de kampmonumenten waren binnen de commissie verdeeld geweest. Sommige waren juist tegen uniforme monumenten, een ander vond dat er helemaal geen monumenten voor Amersfoort, Vught en Westerbork opgericht moesten worden, met het argument dat dergelijke plaatsen van verschrikking niet naar voren gehaald moesten worden. Westerbork zou ook te afgelegen liggen, zodat maar weinig mensen het monument zouden zien. Toch wilde de Nationale Monumenten Commissie de voormalige concentratiekampen herdenken als een “instituut” omdat volgens haar voor de Nederlandse bevolking een van de brandpunten vormden van geestkracht, leed, verzetsgeest en offer. Maar het is bij een voornemen gebleven, tot een werkelijke oprichting van een monument is het nooit gekomen. Ook de plannen van het Plaatselijke Comité te Westerbork der Nationale Commissie voor Oorlogsgedenktekens werden door niet opgehelderde redenen niet uitgewerkt en van het comité werd nooit meer wat vernomen⁸.

Het eerste serieuze plan, dat uiteindelijk geleid heeft tot een monument voor kamp Westerbork, werd op 31 oktober 1957 in het provinciehuis te Assen bekendgemaakt. Het initiatief kwam van mensen uit het voormalige verzet. Het initiatief kreeg veel bijval, ook van Joodse zijde. Toch ging het plan niet door. Het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap had bezwaar gemaakt en meende dat een monument voor Westerbork voor het nageslacht van geen enkele betekenis was. Men eerbiedigde deze opvatting en de oprichting van het gedenkteken ging niet door. Meer dan vijftien jaar na de “bevrijding” bleek het initiatief om een gedenkteken voor kamp Westerbork op te richten bij het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap vooral gevoelens van bitterheid en rancune op te roepen. Deze gevoelens hadden een lange voorgeschiedenis. De passieve houding van de meeste Nederlanders en de actieve medewerking van een groot deel van het overheidsapparaat aan de Jodenvervolging

[8] Er schijnt nog een Comité Monument Kamp Westerbork te hebben bestaan, maar ook dit comité had weinig succes. Zie Rob van der Laarse, *Nooit meer Auschwitz? Erfgoed van de oorlog na Europa's eeuw van de kampen*. Rede in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar op de Westerborkstoel Erfgoed van de oorlog vanwege de Stichting Herinneringscentrum Kamp Westerbork bij de faculteit der Letteren van de Vrije Universiteit Amsterdam op 24 januari 2012, 1.

stemde bitter, maar wat wellicht nog bitterder stemde waren de terugkeer en de opvang in Nederland. De historicus Isaac Lipschits typeerde de opvang van de Joden in het naoorlogse Nederland als “de kleine Sjoa”⁹. Ook de wijze waarop de overheid kamp Westerbork had laten bouwen en de manier waarop zij zich na de bezetting het kamp toe-eigende, waren velen nog niet vergeten¹⁰. Daarnaast moet de herinnering aan Westerbork en de Jodenvervolging nog te gevoelig hebben gelegen bij de overlevenden. Westerbork was voor de Joodse gemeenschap, zo kort na de oorlog, niet de meest geschikte plek voor een monument.

Het afgeblazen initiatief werd nieuw leven ingeblazen toen midden jaren zestig bekend werd dat het Molukkenkamp definitief zou verdwijnen. In 1966 ging de Permanente Commissie van de Centrale Commissie van het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap wel akkoord met een monument voor Westerbork. Er was een kentering opgetreden. Waarschijnlijk heeft het boek van historicus Jack Presser *Ondergang* in 1965 gepubliceerd een belangrijke bijdrage geleverd aan deze kentering. Thema's als passieve schuld, collaboratie en verzet kregen met het verschijnen van *Ondergang* de volle aandacht. Voor het eerst werd men in Nederland bewust van de omvang en de diepte van de catastrofe van de Jodenvervolging in Nederland. Het verschijnen van *Ondergang* werd doorslaggevend voor de verankering van de *Endlösung*¹¹. Het succes van *Ondergang* kwam niet uit de lucht vallen. Het begin van de jaren zestig wordt in Nederland algemeen gezien als een omslagpunt in het proces van de bewustwording van de Jodenvervolging. Het waren vooral het Eichmannproces in 1961 en de vele publicaties daarover en de televisieserie van Lou de Jong *De Bezetting* (1960-1965) die hier verantwoordelijk voor waren. Op maandagavond 4 mei 1970 kon het Nationaal Monument Westerbork door koningin Juliana en prins Bernhard onthuld worden. Het monument bestond uit een stootblok met daarvoor negentig meter rails waarvan de uiteinden de lucht in staken. Maker was Ralph Prins¹².

Prins had voor zijn tijd een uitzonderlijk gedenkteken gemaakt. De gehavende rails, de aangetaste biezen, brokstukken van een tragische geschiedenis laten zien dat de Shoa zich niet meer liet verbeelden in een schoonheidsideaal waar de meest monumenten tot dan toe waren gebouwd. Auschwitz toont dat de wereld is geschapen uit modder, zoals Adorno het formuleerde, en het gedenkteken van Westerbork geeft

[9] Isaac Lipschits, *De kleine Sjoa. Joden in naoorlogs Nederland*, Groningen, Historische Uitgeverij, 2001, p. 15 en p. 73. Zie verder Ido de Haan, *Na de ondergang. De herinnering aan de Jodenvervolging in Nederland 1945-1995*, Den Haag, SDU, 1997, 1997 en Dienke Hondius, *Terugkeer. Antisemitisme in Nederland rond de bevrijding*, Den Haag, SDU, 1998.

[10] Over de financiële afwikkeling van het kamp zie Gerard Aalders, *Berooid. De beroofde joden en het Nederlands restitutiebeleid sinds 1945*, Amsterdam, Boon, 2001, p. 120-123.

[11] Frank Van Vree, *Ibid.*, p. 102.

[12] Ralph Prins was tijdens de bezetting geïnterneerd in Barneveld en werd later via Westerbork weggevoerd naar Theresienstadt. Hij overleefde de oorlog, de meeste van zijn familieleden werden vergast. Prins moest in Westerbork berichten rondbrengen en was daardoor getuige van de wekelijkse transporten. De essentie van Westerbork was volgens Prins de vraag: Ga je wel of niet met de volgende trein mee?

dat weer. Het staat daarmee in de lijn van monumenten zoals het ruïneveld dat voor Auschwitz-Birkenau was bedacht (maar niet uitgevoerd)¹³, de duizenden stenen die het monument vormen in de velden rond Treblinka (1964) en de sculptuur *Der Deportierte* (1965) in Neuengamme. Het gedenkteken toont geen glorificatie, geen heldenverering. Het gedenkteken geïnitieerd door mensen uit het voormalig verzet ligt verticaal, als een graf, op de aarde, alleen de uiteinden krullen vragend omhoog. Het monument is een teken van schaamte en schuldbesef, een litteken, een schandvlek opgericht door mensen die vonden dat zij in de hulp aan de Joodse bevolking tekort waren geschoten. Met de rood geverfde dwarsbalk op het stootblok is het een waarschuwingsmonument om dit nooit meer te laten gebeuren.

DE RECONSTRUCTIE VAN DE LEEGTE

Ondanks het feit dat de gehavende rails met stootblok sterk tot de verbeelding spreekt was het beeld voor een nieuwe generatie niet voldoende om de gecompliceerde geschiedenis van het Joodse doorgangskamp op deze plek te vertellen. Het was de op dat moment toenmalige studente Manja Pach uit Groningen die kritiek leverde op het gedenkteken en de aanzet gaf tot de huidige vorm van Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Pach, dochter van Werner Stertzenberg, een Joodse communist die in Westerbork gevangen heeft gezeten, was getuige hoe tijdens de 4 mei herdenking in 1971 de barakken van het voormalige kamp werden gesloopt. Pach die enkele maanden daarvoor met haar vader het kamp had bezocht was woedend. De rondleiding van de vader had grote indruk gemaakt. Aan elke barak kleefde een verhaal en juist deze barakken werden gesloopt. Het kamp had voor haar meer betekenis dan het officiële monument want juist de resten van het kamp kon het verhaal vertellen wat op deze plek was gebeurd. Maar ondanks diverse protestbrieven kon ze de sloop van het kamp niet tegenhouden. Wel resulteerde haar initiatieven in de oprichting van een actiegroep en later in de Werkgroep Westerbork. De werkgroep ontwikkelde ideeën en zette zich in om het voormalige kamp Westerbork als plaats van herinnering, herdenking en bezinning te behouden en in te richten. Ondanks tegenwerking van de plaatselijke overheid bleef de inzet van de werkgroep niet zonder resultaat¹⁴.

Op 12 april 1983 kon door koningin Beatrix het Herinneringscentrum Kamp Westerbork worden geopend. Omdat het voormalige kampterrein inmiddels een stiltegebied was geworden ten dienste van de Radiosterrenwacht was het herinneringscentrum op drie kilometer afstand van het kampterrein gebouwd. De vestiging van het herinneringscentrum zorgde niet alleen voor meer bezoekers maar leidde er ook toe dat de belangstelling voor het voormalige kampterrein toenam.

[13] Over het ontwerp zie Robert Jan van Pelt en Debórah Dwork, *Auschwitz van 1270 tot heden*, Amsterdam, Boom, 1997, p. 376-378.

[14] Over de moeizame totstandkoming van Herinneringscentrum Kamp Westerbork zie Dirk Mulder, "Een vormgegeven verwerking. De geschiedenis van de herinnering aan kamp Westerbork", in *Bronnen van herinnering, Westerbork Cahiers* 1, Stichting Herinneringscentrum Kamp Westerbork Hooghalen, 1993, p. 20-50.

Probleem was dat op het kampterrein weinig te zien was. Er stond inmiddels wel een vitrine met informatie over kamp Westerbork en een maquette van het kamp, maar vooralsnog was het terrein een plek waar vooral picknickende en sportende mensen konden worden gesignaleerd. Onder de bezoekers was grote behoefte aan meer zeggingskracht en emotionele belevingswaarde van het voormalige kampterrein. Het kampterrein moest een historische plek worden.

Onder het credo “Actie Kamp Westerbork” werden er plannen gemaakt om het terrein opnieuw in te richten zodat de functie van het kamp tijdens de Tweede Wereldoorlog herkenbaar zou worden. Er moesten symbolen komen die “enig gevoel geven wat zich daar heeft afgespeeld”. Die symbolen kwamen er. Het kamp werd niet in zijn originele gedaante herbouwd. Een reconstructie zou te veel als onecht of als kitsch worden ervaren. In plaats van reconstructie werden er “sporen” in het landschap aangebracht in de vorm van ruïneachtig constructies als verwijzing naar de barakken. Om de structuur van het kamp zichtbaar te maken werden er taluds aangebracht op het kampterrein. Deze taluds geven de oorspronkelijke plaats en grootte van de barakken aan. Ook werd het oude padenplan van het kamp hersteld om de ruimte van het kamp te ervaren. Om het kamp als dwanggemeenschap te visualiseren werd een deel van de prikkeldraadomheining teruggeplaatst, een gedeelte van de gracht opnieuw uitgegraven en één wachttorens gereconstrueerd. Informatiebordjes en een maquette geven toelichting bij de sporen. De plek van de appèlplaats werd gemarkeerd door 102 000 stenen in de vorm van de landkaart van Nederland. De 102 000 stenen staan voor de niet-teruggekomen gevangenen, aangelegd als ereveld omdat de gedeporteerden nergens een eigen graf hebben. In 1992 werd het heringerichte kampterrein onthuld door prinses Margriet. In 2001 werd het monument *Tekens in Westerbork* opgericht ter herinnering aan de transporten naar de vernietigingskampen¹⁵.

Ondanks de poging om het verleden zichtbaar en voelbaar te maken zegt het heringerichte kampterrein van Westerbork meer over de geschiedenis na de oorlog – de geschiedenis over de omgang met kamp Westerbork – dan over de geschiedenis die hier heeft plaatsgevonden. Het kampterrein laat zien dat het hele kamp tot en met de fundamenten is gesloopt op een dusdanige wijze dat er zelfs geen ruïnes over zijn gebleven die zouden kunnen getuigen van de gebeurtenissen die zich op deze vlakte hebben afgespeeld. Er staan artificiële ruïnes en symbolische grafheuvels. Ze verwijzen naar de kamptijd en de nooit teruggekeerde slachtoffers en moeten de kampgeschiedenis atmosferisch zichtbaar en voelbaar maken, maar laten vooral zien dat er niets meer uit deze tijd is overgebleven. Deze *folies* zijn de protheses van de herinnering. Maar ondanks de poging met grijze betonnen ruïnes het terrein grimmiger te maken, mist het kampterrein de grauweheid van bijvoorbeeld Buchenwald. De inrichting van Westerbork met zijn met gras begroeide taluds doet denken aan de wijze waarop de massagraven van Bergen-Belsen zijn vormgegeven,

[15] Het monument is ontworpen door Victor Levie en is een initiatief van Stichting Sobibor.

als een landschapspark, begroeid met planten die doorgaans op Duitse kerkhoven zijn te vinden. Als gevolg hiervan laat het hedendaagse herinneringspark nauwelijks meer zien wat Bergen-Belsen werkelijk was. Zo is het ook met Westerbork. Vooral in de zomermaanden lijkt het voormalige kampterrein een recreatieoord. De geschiedenis van kamp Westerbork is verdwenen achter de façade van een geriefelijk landschap. Wat overblijft is een herinneringsleegte¹⁶.

HERINNERINGSCENTRUM KAMP WESTERBORK

Om de geschiedenis van kamp Westerbork te vertellen is het herinneringscentrum onontbeerlijk. De monumentalisering van kamp Westerbork laat zien dat het oprichten van gedenktekens en het herinrichten van het voormalige kampterrein alleen niet meer volstaat. Anders gezegd: het sculpturaal herdenken heeft plaats gemaakt voor een vorm van museaal herdenken. Het herinneringscentrum heeft tegenwoordig de allure van een klein historisch museum met alle faciliteiten die daarbij horen. Het herinneringscentrum dat in 1984 werd geopend is in 1999 vernieuwd. Deze vernieuwing staat niet los van andere ontwikkelingen. Ook in andere voormalige kampen in Nederland en Europa verrezen vooral na de val van de muur nieuwe museumgebouwen of werden oude aangepast. In Amerika schoten de Holocaustmusea als paddenstoelen uit de grond, naar het voorbeeld van het Holocaust Memorial Museum in Washington, dat werd geopend in 1993. De vorming van herinneringscentra zoals in Westerbork vond, en vindt nog steeds, plaats in een periode waarin wereldwijd een explosieve bouw van *memorial museums* is waar te nemen¹⁷. Het *memorial museum* biedt de mogelijkheid om te rouwen, daders vergiffenis te schenken, onderzoek te doen en de gebeurtenis onder de aandacht te brengen bij een groot publiek. De *memorial museums* hebben een sterke pedagogische missie met een psychologische component, de getuigen zijn net zo belangrijk als de slachtoffers en de daders. Educatie wordt gedaan uit morele overtuiging en is sterk verbonden met actuele maatschappelijke ontwikkelingen. Het *memorial museum* wil een brug slaan tussen de historische gebeurtenissen en het heden, en het wil een morele gidsfunctie vervullen.

De toename aan *memorial museums* laat, net als de vorming van de herinneringscentra bij de voormalige kampen, zien dat het oprichten van traditionele gedenktekens niet meer voldoende is. Ook het herinneringscentrum is te vergelijken met de *memorial museums*, ze vervult dezelfde functie. Het is een plek met een morele gidsfunctie. Een plek van schuld en boete. Ze herinnert aan het morele falen en gebrek aan weerbaarheid. Maar niet alleen bij de Jodenvervolgung en –vernietiging.

[16] Over de verschillende wijze van vormgeving van voormalige kampterreinen zie Roel Hijink, "De musealisering van de kampen. Tussen werkelijkheid en verbeelding", in Frank van Vree en Rob van der Laarse, *De dynamiek van de herinnering. Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context*, Amsterdam, Bert Bakker, 2009, p. 128-147.

[17] Zie Paul Williams, *Memorial Museums. The Global Rush to Commemorate Atrocities*, Oxford/New York, Berg, 2007.

Zo heeft Westerbork sinds 2002 een intensief contact met de nabestaanden van de val van Srebrenica, het herinneringscentrum Potočari Memorial Center and Cemetery. De samenwerking komt voort uit een gedeelde geschiedenis; de herdenking van vervolging en genocide en het onvermogen van Dutchbat om de ramp van 1995 te voorkomen. In het herinneringscentrum wordt elk jaar de val van Srebrenica herdacht met concerten, films en tentoonstellingen, voor het onderwijs is er een educatief programma over ontwikkeld. Ex-Dutchbatters worden uitgenodigd om te komen vertellen over hun ervaringen.

Westerbork is tegenwoordig een actieve organisatie. Hier worden wisseltentoonstellingen gehouden over bijvoorbeeld de vervolging van Sinti en Roma. Maar ook over de geschiedenis van het kamp na mei 1945, zoals de bewonersgeschiedenis van de Zuid-Molukse militairen die van 1951 tot 1971 in Westerbork tijdelijk werden ondergebracht. Een pijnlijke geschiedenis in de nasleep van de dekolonisatie van Indonesië. Het herinneringscentrum heeft ook aandacht besteed aan de periode dat het kamp het Bewarings- en Verblijfkamp Westerbork was, een interneringskamp voor NSB'ers, SS'ers, en andere van collaboratie verdachte Nederlanders. Er werden gesprekken georganiseerd met voormalige geïnterneerden en/of hun kinderen. Het was een tentoonstelling die niet bij iedereen goed in de smaak viel. Westerbork biedt educatieve lespakketten aan, organiseert educatieve reizen en geeft workshops voor pabo-studenten. In het herinneringscentrum is sinds 1999 het Landelijk Steunpunt gastsprekers WO II – Heden ondergebracht. Er bestaat een activiteiten programma waarvoor ooggetuigen worden uitgenodigd. Er worden cultuurhistorische wandeltochten georganiseerd, waarbij verteld wordt over flora en fauna, sterrenkunde en de geschiedenis van kamp Westerbork. In januari 2008 werd tijdens de nachtelijke herdenking in het kader van Holocaust Memorial Day het kampterrein als decor gebruikt voor het initiatief: Verhalen van Westerbork. In een verwarmde ruimte op het kampterrein werd proza en poëzie over vervolging en verdriet voorgedragen door acteurs, zangers, songwriters, dichters, overlevenden en nabestaanden. Acteurs speelden gedeeltes uit theatervoorstellingen. Het initiatief kwam voort uit het project “De 102 000 Namen Lezen” uit 2005. In Amsterdam en op het kampterrein van Westerbork werden de namen van alle weggevoerde en vermoorde slachtoffers voorgedragen. In januari 2012 is het zogenaamde Westerborkpad onthuld. Het pad loopt zoveel mogelijk in de buurt van het treinspoor van Amsterdam naar Westerbork die de meeste vervolgte Joden eertijds hebben afgelegd¹⁸.

Al deze activiteiten zijn pogingen om het monument niet te laten verstommen, de geschiedenis levend te houden en het herinneringscentrum tot een dynamisch,

[18] Het Westerborkpad – wandelen in het spoor van de Jodenvervolging – is een idee van Jan Dokter wiens familieleden via de Hollandsche Schouwburg en Westerbork zijn weggevoerd en nooit zijn terug gekeerd. Binnen vier dagen maakte hij te voet bijna dezelfde reis als zijn familieleden in 1942. De KNBLO Wandelsportorganisatie Nederland en het Herinneringscentrum Kamp Westerbork hebben zijn idee overgenomen en het pad gemarkeerd.

publiekgerichte instelling te maken. Dat lukt prima. Het Herinneringscentrum Kamp Westerbork is inmiddels al weer aan uitbreiding toe. Zoals het centrum er nu staat was het berekend op 80 000 bezoekers per jaar. In 2010 trok het echter 140 000 bezoekers. Om vooral de nog steeds sterk groeiende groep scholieren op te vangen is het plan om het herinneringscentrum flink uit te breiden en de tentoonstelling inhoudelijke te vernieuwen. Binnen deze veranderingen bestaat het plan om het voormalige kampterrein nog meer te betrekken bij de activiteiten van het herinneringscentrum.

DE TERUGKEER VAN HET KAMP?

Het verhaal van de overlevenden van Westerbork zal in de toekomst verteld moeten worden door anderen: door hun kinderen, door schrijvers, door muzikanten of acteurs. De verhalen zullen in een gedramatiseerd decor ten gehore gebracht moeten worden om zo veel mogelijk betrokkenheid bij de toehoorders op te roepen. Het decor is het voormalige kampterrein. De vraag is: kunnen de verhalen van de overlevenden nog als authentiek worden aangemerkt wanneer zij die niet meer zelf kunnen vertellen? Authenticiteit zal dan steeds meer gezocht worden in inscenering. Want Westerbork met zijn groene gras, weelderige bomenpartijen, lommerrijke omgeving en de betonnen bouwsels wil ondanks de aangebrachte sporen maar moeilijk een contactzone worden met het verleden. Vooral een generatie die weinig weet van de geschiedenis van Westerbork, wil nog weleens teleurgesteld zijn na een bezoek aan het kampterrein. Ze verwachten een kamp te zien met echte gebouwen maar worden geconfronteerd met “een groot grasveld met heleboel bomen. (...) Het was geen klap aan¹⁹”.

Kamp Westerbork staat nu voor een aantal dilemma's omtrent de vraag hoe het kampterrein meer zeggingskracht te geven. Uit publieksonderzoek is gebleken dat de grimmigheid die het kamp had niet wordt ervaren. Bezoekers zouden ook graag een barak willen zien. Voor de bezoekers is het onmogelijk een voorstelling te maken van het feit dat destijds het kamp midden op een zand – en heidevlakte lag. Een groot probleem is de openbare weg die dwars door het kampterrein loopt, de weg die vroeger *Boulevard des Misères* werd genoemd. Langs deze weg stopte de trein om de gedeporteerden op te halen voor vernietiging. Voor de bezoekers is het moeilijk om te ervaren wanneer ze nu buiten of binnen het oorspronkelijke kamp zijn, als ze überhaupt doorhebben dat ze zich op het terrein van een voormalig kamp bevinden. Het roept voor het herinneringscentrum vragen op als: “Wat mogen we doen, om de geschiedenis die er zich heeft afgespeeld beter leesbaar, zichtbaar, invoelbaar te maken? En, zo ja, waar ligt de grens? Of is er juist alle reden om grote terughoudendheid te betrachten, ja zelfs het aanzicht te laten zoals het nu eenmaal door het verleden van 70 jaar tot ons is gekomen? Ligt de keuze op informeren en kennisoverdracht of krijgt juist het ervaren, het beleven de nadruk? En hoe voorkom

[19] <http://suzanjlo.web-log.nl/suzanjlo/2006/05/westerbork.html>.

je dat visualisatie via populariseren niet wordt tot banalisering?" Het zijn dilemma's in keuzes tussen restauratie en entertainment, tussen verstilling en een "Zaanse schans van de vernietiging", tussen historisering en mystificatie²⁰.

Om een nieuwe generatie tegemoet te komen wilde Westerbork al in 2009 een barak terugplaatsen op het voormalige kampterrein. Er was een barak uitgekozen waarin Anne Frank en haar zus Margot in kamp Westerbork ooit batterijen moesten demonteren. Deze barak was in 1958 afgebroken om later in Veendam dienst te doen als varkensschuur²¹. Kamp Westerbork had de barak in het najaar van 2009 willen herplaatsen maar deze brandde af in de zomer van hetzelfde jaar. De verwoesting van de zogenaamde Anne-Frankbarak werd landelijk nieuws. Behalve de commotie over het feit dat de barak in vlammen was opgegaan, ontstond er een bepaald shockeffect toen bekend werd dat her en der in Nederland nog tientallen originele barakken stonden. De meeste barakken deden dienst, of hadden dienst gedaan, als boerenschuur, varkensstal, schuur voor landbouwmachines, onderkomen voor de mijnwerkers in Limburg en polderwerkers in de Noordoostpolder. In goede staat verkeerden ze meestal niet. Soms was er niet meer over dan een stuk wand of een spant. Nu is Westerbork van plan om delen van een andere barak terug te plaatsen op het voormalige kampterrein. Om nog duidelijker te laten zien dat kamp Westerbork een (concentratie)kamp was worden aan de oostzijde van het kampterrein drie daar oorspronkelijk aanwezige wachttorens op ware grootte en met silhouet gemarkeerd in draadmodel en worden 20 authentieke palen van de prikkeldraadomheining geplaatst bij de ingang van het kampterrein en bij de wachttorens. Om de wachttorens en de prikkeldraadomheining duidelijk tot uitdrukking te laten komen wordt aan de oostzijde een strook bos gekapt. In deze plannen wil men ook de doorgangsweg dwars door het kampterrein verleggen, het asfalt verwijderen en vervangen door een verhard pad. Het pad moet lijken op het pad zoals het vroeger was toen het de Boulevard des Misères werd genoemd²².

Binnen deze veranderingen speelt het huis van de kampcommandant een belangrijke rol. Het houten huis staat net buiten de omheining van het kampterrein en was jarenlang bewoond²³. Het staat nu al een tijdje leeg en Westerbork wil de woning betrekken bij haar activiteiten. De woning is als enige aan de sloop ontkomen en het laatste restant van kamp Westerbork. Vanuit deze woning leidde kampcommandant

[20] Zie: "Kamp Westerbork in ensemble. Het historisch landschap van Kamp Westerbork als blijvende en sprekende getuige van de oorlog", Herinneringscentrum Kamp Westerbork oktober 2011.

[21] Of de barak, met het nummer 57, inderdaad in 1958 is afgebroken is de vraag. Op een tekening uit 1960 is namelijk deze barak nog te zien. Of er moeten vraagtekens worden gezet bij het nummer van de barak. Zie: "Herinneringscentrum Kamp Westerbork Jaarverslag 2009", p. 30.

[22] Zie: "Kamp Westerbork in ensemble".

[23] Het pand werd met de bouw van het Centraal Vluchtelingenkamp Westerbork in 1939 gebouwd op de hoek van het kampterrein als directeurswoning. Het was bedoeld als onderkomen voor de leiding van het kamp en is als zodanig gebruikt. Zowel toen het vluchtelingenkamp, doorgangskamp en interneringskamp was. Vanaf 1950 eindigde de functionele relatie van de woning met het kamp en werd het huis particulier bewoond tot de zomer van 2007, zie: Herinneringscentrum Kamp Westerbork Jaarverslag 2011, p. 25-26.

Aan de rand van *Boulevard de Misère* was in 2009 een fotoreconstructie van de barak waar Anne Frank heeft gewerkt te zien. De originele barak, in gebruik geweest als landbouwschuur in Veenhuizen, was kort voordat hij verplaatst zou worden naar Westerbork in juni 2009 afgebrand. © Roel Hijink 2009.

SS-Obersturmbannführer Albert Konrad Gemmeke de deportaties. De woning is een authentieke verwijzing naar de geschiedenis op de plek zelf. Kunnen de barakken van het kamp geïnterpreteerd worden als symbool voor de slachtoffers van kamp Westerbork, de commandantwoning wordt gezien als het symbool van de naziterreur²⁴. Dat maakt een zinvolle herbestemming extra moeilijk. Welke functie moet het beladen huis krijgen binnen het verhaal van Herinneringscentrum Kamp Westerbork zonder de slachtoffers geweld aan te doen? Welke invulling zou het huis moeten krijgen? Een idee is om op geregelde tijden vanuit de woning een radio-uitzending te verzorgen. Toch wil men dat het zijn symboolfunctie van nazi overheersing behoud en zal het een plek moeten zijn waar de bezoekers geconfronteerd worden met de verantwoordelijken voor de misdaden en de daders. De *Westerborkfilm*²⁵ zal in de woning een belangrijke plaats in moeten nemen. Maar de woning heeft een biografie die niet alleen de periode 1939-1945 beslaat, het zou dan ook informatie kunnen geven over de verschillende bewonersgroepen van kamp Westerbork en woonoord Schattenberg. Een ander probleem is de staat van het houten huis. Om de kwetsbare woning te beschermen tegen weersinvloeden en vandalisme wil men er een glazen paviljoen omheen bouwen. Door de glazen schil blijft de woning zichtbaar maar de schil creëert tegelijkertijd een barrière met de buitenwereld, alsof de commandantwoning in quarantaine is geplaatst om nazi besmetting te voorkomen. Het paviljoen moet groot genoeg zijn om ook als functionele ruimte gebruikt te worden. De schil zal aan de buitenkant worden gebruikt als projectiescherm voor foto's, documenten en film²⁶.

[24] *Ibid.*, p. 25.

[25] De *Westerborkfilm* is gebaseerd op filmfragmenten gemaakt in het voorjaar van 1944 door kampgevangene Rudolf Breslauer in opdracht van de Duitse kampautoriteiten. De film geeft een beeld van diverse aspecten van kamp Westerbork.

[26] Herinneringscentrum Kamp Westerbork Jaarverslag, p. 24-33.

Behalve het terugplaatsen van delen van een barak, enkele wachttorens, delen van de omheining en het toegankelijk maken van het huis van de kampcommandant zal men het spoortracé tussen Hooghalen en het kampterrein zichtbaar maken. Inmiddels zijn er al een aantal bielzen vertikaal in de grond geplaatst om het tracé symbolisch te markeren. Het plan is om 97 bielzen te plaatsen ter herinnering aan het aantal transporten die vertrokken vanuit Westerbork. Bezoekers moeten door deze markering meer bewust worden dat kamp Westerbork een deportatiemachine was. Een treinwagon geplaatst bij het parkeerterrein moet dat bewustzijn versterken. Om de bezoeker fysiek de overgang tussen de “vrije wereld” en de wereld van het kamp te laten ervaren zullen zoveel mogelijk de paden en wegen, bomen en de ingang teruggebracht worden in de situatie van toen het een doorgangskamp was. Maar omdat kamp Westerbork meer was dan een omheind en bewaakt gebied wil men plekken die buiten het kamp lagen maar wel bij het kamp behoorden betrekken. Zoals de plaats van het crematorium, het Heidelager waar de bewaking was ondergebracht, het smal spoorlijntje naar het Oranjekanaal waar per schip goederen voor het kamp werden aangevoerd, de bij het kamp behorende kampboerderij, halverwege het kamp en het Oranjekanaal, en de oude rioolwaterzuiveringsinstallatie²⁷.

Het aanzicht van het voormalige kampterrein zal in de toekomst sterk veranderen en het zal niet vreemd zijn dat het terrein ook een archeologisch site wordt. Voor het behoud van de commandantwoning was het noodzakelijk een archeologisch bodemonderzoek uit te voeren. Van de nood heeft Westerbork een deugd gemaakt en is gestart met *Westerbork Archeological Research Project*. Het project maakt deel uit van een Europees samenwerkingsverband van universiteiten en herinneringscentra²⁸. Ook dit project zal het herinneringslandschap doen veranderen. Zo zullen de fundamenten en ruimtelijke ordening van de naastgelegen dienstwoning worden blootgelegd dan wel gemarkeerd worden. Tevens wil men de vuilnisbelt die iets buiten het kampterrein ligt betrekken in de routing over het kampterrein.

TOT BESLUIT

De voorgenomen reconstructie van het kampterrein kan gerust als een breuk opgevat worden met de visie van 1992 toen men er van overtuigd was dat het verleden niet terug te halen is en reconstructie als kitsch gezien werd met name omdat de omgeving zo sterk veranderd was. De nu nog verstilde aanblik van een symbolisch kerkhof zal, doordat het terrein meer wordt betrokken bij de museale functie van het herinneringscentrum, veranderen in een sprekend terrein waar herinnering en herdenking overgaan in historische beleving. Het past in een algemene trend van de enscenering van authenticiteit waar bij een suggestie van een *objectief* verleden wordt gecreëerd zoals in themaparken, compilatiefilms, digitale spellen of geanimeerde

[27] Zie: “Kamp Westerbork in ensemble”.

[28] Zie: Herinneringscentrum Kamp Westerbork Jaarverslag 2011, p. 14-15.

museuminstallaties²⁹. Westerbork laat zien dat het aan veranderingen onderhevig is net als de herdenkingscultuur. Het is een proces van “voortdurende verandering in interpretatie en betekenisgeving, waarbij telkens andere aspecten en gebeurtenissen naar voren worden gehaald en het beeld van de geschiedenis in musea, romans, films het onderwijs, herdenkingsrituelen en erfgoedsites opnieuw wordt vormgegeven³⁰”.

Gezien de ontwikkelingen in Westerbork wordt het kampterrein steeds meer ingezet voor allerlei activiteiten om bezoekers te trekken en deze emotioneel te raken door het verleden tot leven te brengen. Er worden verhalen voorgedragen, theatervoorstellingen en concerten gegeven. De vraag is tot hoever moet de kampgeschiedenis in scene worden gezet, wanneer wordt het theater van de herinnering een decor dat nauwelijks nog iets van doen heeft met de kampgeschiedenis? Hoever kan de symbolische betekenisgeving worden uitgerekt of getransformeerd zonder de integriteit van de slachtoffers aan te tasten, zonder de plek te ontheiligen? Het zijn vragen die moeilijk te beantwoorden zijn, omdat een voormalig concentratiekamp veel tegenstrijdige functies wordt toebedacht, ook Westerbork. De vormgevers van de gedenkplaatsen hebben haast een onmogelijke taak.

Een kamp is voor de voormalige gevangenen een plek van concrete ervaringen en herinneringen, een plek die men wil terugzien, terwijl buitenstaanders meer behoefte hebben aan informatie over deze herinneringsplaats. De museale functie is dan belangrijker dan die van gedenkteken of herinneringsplek. Nabestaanden zien een voormalig kamp als een kerkhof, gewijde grond, die zo min mogelijk ontheiligd dient te worden, terwijl overheden het willen gebruiken als podium voor openbare boetedoening of toonplaats met educatieve doeleinden. Religieuze organisaties stichten er een pelgrimsoord of martelaarsplek, en wetenschappers onderzoeken het als een archeologische *site* voor het verzamelen van bewijsmateriaal. Tussen deze partijen balanceren de herinneringscentra, die met hun betaald personeel en vrijwilligers, evenals “gewone” musea hun bestaansrecht moeten verzekeren door subsidie binnen te halen en bezoekers te trekken.

Tegen die tijd dat Westerbork de hierboven voorgestelde encscenering heeft verwezenlijkt moeten we niet vreemd staan te kijken als deze alweer achterhaald is. Daarbij zal Westerbork de periode van het Vluchtelingenkamp en *Durchgangslager* als de essentie van de plek vormgeven, maar het weet dat deze plek een betwiste plek is door haar gelaagde geschiedenis. Want zoals Rob van der Laarse zich afvraagt, (...) wie eigent zich straks dit erfgoed toe? Hoeveel “erfgenamen” wenssen we toe te laten tot “ons” herinneringslandschap, en wie bepaalt straks wie de regie mag voeren³¹?

[29] Zie Frank van Vree, “Beleef het verleden! De encscenering van de historische ervaring in de populaire cultuur”, in *Groniek*, 41/180 (2008), p. 276-277.

[30] Frank van Vree en Rob van der Laarse, “Ter inleiding”, in *De dynamiek van de herinnering*, p. 8.

[31] Rob van der Laarse, “Kunst, kampen en landschappen. De blinde vlek van het dadererfgoed”, in *De*

Erfgenamen heeft de plek genoeg en inmiddels heeft de bewonersgeschiedenis van de Molukkers al een markering op het kampterrein gekregen³². De vraag is of er ooit ook permanente ruimte zal komen voor andere herinneringen zoals die van de Indische Nederlanders, de “foute” Nederlanders en de militairen³³? De tijd zal het leren. Wat zeker is, is dat het kampterrein nog vaak van gedaante zal veranderen maar niet zal ontsnappen aan de schaduw van Auschwitz.

Met dank aan Guido Abuys, conservator Herinneringscentrum Kamp.

De Franstalige versie zal weldra beschikbaar zijn op onze website www.auschwitz.be

dynamiek van de herinnering, p. 193.

[32] Als markering van de Molukse woongeschiedenis zijn delen van de Molukse keuken herplaatst en een replica van een reiskist opgesteld. Onthuld in 2011.

[33] Over de kampen Amersfoort, Vught en Westerbork als betwist erfgoed bereidt Iris van Ooyen een dissertatie voor aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. Hun meerlaagse geschiedenis wordt als problematisch ervaren: niet alleen als nazi kamp maar ook als interneringskamp voor NSB'ers en woonoord voor Molukkers.